

Kerti Anna Emese (1998) az ELTE BTK hallgatója. Érdeklődési területe: római irodalom, az antikvitás recepciója a 20–21. századi magyar irodalomban.

Legutóbbi írása az *Ókorban*: *Az ábrázolás hiánya – a hiány ábrázolása. Daedalus és Icarus mítoszának antik és modern változatai* (2021/2).

Hiány, retorika, kommentár

Gellius: *Noctes Atticae* VII. 16

Kerti Anna Emese

Aulus Gellius *Noctes Atticae* című műve, jóllehet a latin nyelv tanításában és művelődéstörténeti dokumentumként nagy népszerűségnek örvendett nemcsak a középkorban, de azt követően is, szépirodalmi érdeklődésű elemzések tárgyát egészen a közelmúltig nemigen képezte.¹ Köszönhető ez nemcsak a mű öndefiníciójának, miszerint a benne olvasható rövid „esszé”² a szabadidővel kevésbé bíró polgárok szórakoztatására és okulására íródtak,³ és állítólag Gellius olvasmányélményeinek, kósza gondolatainak „rendszer nélküli”, szedett-vedett megszövegezései volnának,⁴ de annak is, hogy a gelliusi antikvárius érdeklődés és kompilátori munka eredményeképp a szövegegyüttes a későbbiekben felmérhetetlen jelentőségre tett szert a szövegahagyományozódás terén: számtalan elveszett mű címe, témája, jelentőségének ismertetése, illetve bizonyos töredékek is a *Noctes Atticae* szövegeiben maradtak fenn. Ugyanakkor a témájában, kidolgozottságában, megformáltságában is kétségtelenül heterogén szövegegyüttes – amint arra a legutóbbi időszak kutatásai rávilágítanak – nem csak mint pusztán forráslehetőség tarthat számot az érdeklődésünkre.⁵

Nehezen volna cáfolható a *praefatio* önértelmezése, amennyiben a szövegegyüttes tematikáját tekintve valóban rendkívül heterogén, ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy ne lennének felfedezhetőek vissza-visszatérő témák vagy tematikus csomópontok. Így például meghatározóak az egyes kulturális jelenségekkel és azok történeti változásával foglalkozó szövegek, a nyelvi (és sok esetben kifejezetten etimológiai) kérdéseket feszegető fejezetek, a híres történelmi személyekről szóló anekdoták, de számos olyan fejezettel is találkozhatunk, amelyben egy-egy – bizonyos esetekben magának a *Noctes Atticae*-nak köszönhetően ismert – költői szöveg jelenti a gelliusi esszé tárgyát.⁶ Ezekben a fejezetekben a metanarratívaként működő esszé óhatatlanul párbeszédbe lép az adott költői életművel és annak szóban forgó darabjával, hozzájárul annak kanonizációjához, befogadástörténetéhez és kritikai, illetve kommentárirodalmához, de az adott kontextuson belüli értelmezhetőségi lehetőségeihez is.

A következőkben ennek nyomán a *Noctes Atticae* VII. 16. darabjának elemzésére teszek kísérletet. A szóban forgó szövegben egy, a *Noctes Atticae*-ban máshol is előforduló beszédhelyezettel találkozunk: a szöveg narrátora egy anekdotikus keretben elhangzó kritikával szemben védi meg Catullus egyik költeményét (92. *carmen*), többféle módon és technikával érvelve a szöveg szóhasználatának helyessége, és ennek nyomán *venustum* (‘bájos, szellemes’, itt értsd: Catullushoz méltó és esztétikailag értékes) mivolta mellett. Amint látni fogjuk, a fejezet problémafelvetéséből következik, hogy a szöveg az értelemadásra, a jelentésképzésre, azaz magára az interpretációra irányuló különböző érvelési technikákkal dolgozik, amely technikák használata ugyanakkor nem független a tárgyalt Catullus-*carmen*től sem. Tanulmányomban ennek nyomán három kérdésre keresem a választ: (1) Hogyan épül fel a Gellius-szöveg, milyen viszonyban vannak egymással az egyes szakaszok, hogyan támogatják vagy éppen ássák alá az érvelés fő szálát? (2) Milyen hasonlóságokat mutat a szöveg a kommentár műfajával, és milyen következményekkel jár ez az esszé egészére, illetve a Catullus-*carmen*-re nézve? (3) Milyen viszonyban áll egymással a szöveg közép-

1. Arról, hogy *Catullus* a *deprecor* igét szokatlanul bár, de találóan és megfelelően használta; és ennek a szónak a jelentéséről, illetve a régi iroknál található előfordulásairól.

2. Mikor egy este a Lykeionban sétálgattunk, úgy adódott, hogy egy illető (*quispiam*), aki összecsapott és dilettáns retorikai gyakorlatával brillírozva fényes szónoki pályát jövendölt magának – miközben nemhogy a latin nyelv helyes használatával, de még a szavak jelentésével sem volt tisztában –, jól elszórakoztatott és elmulattatott bennünket. Mint-hogy ugyanis nem ismerte a *deprecor* ige iteni, kissé tudóskodva használt jelentését, azt mondta *Catullus* egyik versének [carm. 92] soraira – amelyek mindenki más szerint igen szellemesek (*venustissimos*) –, hogy végtelenül laposak (*frigidissimos*):

3. „*Lesbia* minduntalan ócsárol engem és nem hallgat rólam: haljak meg, ha *Lesbia* nem szeret engem. Hogy mi ennek a jele? Hisz ugyanezek [a jelek?] rajtam is: átkozom őt szüntelenül, de haljak meg, ha nem szeretem.”

4. Ez a jóember úgy gondolta, hogy a *deprecor* a köznép által használt 'erősen könyörög' (*valde precor*), 'esdekel' (*oro*), 'imádkozik' (*supplicio*) jelentésben áll itt, amelyben a *de-* prefixum a *precor* ige jelentésének erősítésére és nyomatékosítására szolgál. Ha így volna, valóban laposak volnának ezek a sorok. De hát ennek épp az ellenkezőjéről van szó: a *de-* prefixum ugyanis, minthogy kétértelmű, egyazon szóban két jelentést is felvehet. Így *Catullus*nál a *deprecor* kifejezés mintegy az 'elutasít' (*detestor*), 'elátkoz' (*exsecror*), 'elűz' (*depello*), 'megátkoz' (*abominor*) jelentésben áll.

5a. Ezzel ellenkező értelemben használja *Cicero* a *P. Sulla* védelmében mondott beszédében: „Hány ember életét mentette meg *L. Sullához* intézett könyörgése! (*deprecatus*)” [*Cic. Sull.* 72, ford. Nótári Tamás]. Épp így *A földművelési törvényről írt szónoklatában*: „Ha valamilyen hibát elkövetek, őseim képmásai biztosan nem fognak [könyörgésükkel] megmenteni (*deprecentur*) tőletek” [*Cic. Leg. agr.* II. 100].

pontjában álló *Catullus-carmen* és az annak (állításom szerint) sajátos kommentárjaként működő *Gellius*-esszé, hogyan befolyásolják egymás retorikáját és interpretációs lehetőségeit?

1.

A *Noctes Atticae* VII. könyvének 16. darabjában (magyarul saját fordításomban lásd a margón) a szöveg elbeszélője arról számol be nekünk, hogy a minap egy beszélgetés során egy igen tanulatlan ember azt állította, hogy *Catullus* egy verse (vagy a versének csak egy részlete?) a *deprecor* kifejezés téves használata miatt szerfelett *frigidum* ('lapos, hatástalan').⁷ Elbeszélőnk természetesen vitatja ezt az állítást, és egy számunkra a kommentár műfajából igencsak ismerős technikával, párhuzamos (vagy általa párhuzamosnak tekintett) szöveghelyek felvonultatásával érvel az ige jelentésének félreértése, az állítás tévessége, és ebből következően a *catullusi carmen venustum* mivolta mellett. Amint azonban látni fogjuk, nem a *Catullus*-szöveg az egyetlen, amelyben interpretációs problémákba ütközhetünk. A *Gellius*-esszé ugyanis szintén – ironikus módon – nemcsak szóhasználata és állításai, de megfogalmazott célja és eljárás módja terén is igen komoly kérdéseket vet fel.

A fejezet a következőképpen épül fel:

1. tartalomösszefoglaló cím
2. anekdotikus kerettörténet, avagy a *quispiam* esete: *frigidum* vagy *venustum-e* a *carmen*?
3. a 92. *carmen* szövege
4. a *deprecor* ige két jelentése (a *de* praepositio jelentése szerint)
- 5) párhuzamos (?) szöveghelyek
  - a) az első (*a vulgo*) jelentésre (*Cicero*)
  - b) a második (*doctiusculum*) jelentésre (*Ennius* és *Cicero*)
6. a 92. *carmen* tömör interpretációja (konklúzió)
7. konklúzió: a *carmen* tömör interpretációja

A vizsgált esszét a *Gellius* által máshol is sokat használt, ún. dramatikus vagy ez esetben még inkább anekdotikus keret nyitja.⁸ A rövid kerettörténet arról számol be, hogy beszélőnk a minap (feltehetően) barátaival egy szerfelett műveletlen, de magának mégis fényes szónoki pályát jósló emberbe botlott, aki így, abból kifolyólag, hogy milyen zagyvaságokat hordott össze, a társaság szórakozásául és mulatságául szolgált (*NA* VII. 16. 1–2.4). Ráadásul ezt a felvezetőt követően tér rá a szöveg valódi tárgyára, ekkor tudjuk meg, miért is volt mulatságára a társaságnak az idegen: olyan *catullusi* sorokról, amelyek mindenki ítélete szerint igen szellemesek (*omnium quidem iudicio venustissimos*), azt állította, hogy hatástalanok (*frigidissimos*). A narrátorunk azonban tesz még egy kitélt: megindokolja, miért lát(hat)ta így az idegen ezt a kérdést: mert a versben a *deprecor* ige *doctiuscule*, vagyis „tudósocska módon”⁹ van használva, ezt a jelentést pedig a szóban forgó műveletlen ember nem ismerte (*Nam cum esset verbum 'deprecor' doctiuscule positum in Catulli carmine, quia id ignorabat*), hiszen ő a szónak pusztán azzal a jelentésével volt tisztában, amelyet a köznép használ (*plerumque a vulgo dicitur*). Nem derül ki azonban a szövegből, hogy ezt az érvet maga az idegen hozta-e fel az állítása megtámogatására, vagy ezt is – beszélgetőtársa műveletlenségéből kiindulva – csak a narrátor feltételezi.

A szöveg felvezetése tehát már önmagában sem problémamentes keretet alakít ki: az anekdotikus elbeszélés, amely a továbbiak fényében a *deprecor* ige és a *Catullus-carmen*en való elmélkedésnek nyitná meg a terepet, zavarba ejtő helyzetbe hozza a befogadót. A narratív autoritás problémájába ütközünk, ti. rögtön felmerül a kérdés, vajon elhisszük-e elbeszélőnknek, hogy az eset valóban így esett, hogy az említett *quispiam* ('valaki') valóban olyan ostoba lett volna, mint ahogy azt ő élénk tárja. Jóllehet a kérdés önmagában is felmerülhet, az elbeszélői pozíciót az is alááshatja, hogy az anekdota tankönyvi mintapéldája egy szatirikus elbeszélésnek.¹⁰ A történet középpontjában egy magát nagyra tartó, de öntuda-

tának hamissága miatt komolyan nem vehető, nevetséges jött-ment alak áll. Az imposztorként láttatott szereplő értelemszerűen az elbeszélő ellenpontját jelenti, hangsúlyozott kisebbrendűsége révén az olvasó a narrátor megkérdőjelezhetetlen felsőbbrendűségére hivatott következtetni. Ugyanakkor a helyzet fonáksága, a hiperbolikus, túlírt nyelv vagy az adott történet végkicsengése a szatírban gyakran megengedi azt az olvasatot is, hogy végső soron ne (csak) a nevetség tárgyává tett névtelen szereplőn ne vessünk, hanem azon is, aki magát minden kritika felett állónak láttatva őt kigúnyolja: magán az elbeszélőn.¹¹

Mindez azonban nem változtat azon, hogy a keret az érvelés felépítésének, és a központi téma (a *deprecor* ige használata Catullusnál és más szerzőknél) problematizálásának ágyaz meg: a szatirikus – sőt, talán a tárgyalt költeménytől és életműtől nem függetlenül – invektivikus felhangoktól nem mentes anekdota egy olyan ideális befogadót feltételez, aki elfogadja a gelliusi beszélő alapállítását, azaz egy pillanatig sem kérdőjelezi meg sem azt, hogy az idegen ostoba, sem azt, hogy ezt jól mutatja a *deprecor* ige „tudósocska” használatának nem ismerete.

A rövid bevezetőt követően a beszélőnk rá is tér fő tárgyára: a következőkben elmondja, hogyan értette a *deprecor* kifejezést az idegen, és hogyan kell érteni szerinte valójában Catullusnál, szinonimákkal magyarázva mindkét használatot, majd párhuzamos – vagy legalábbis általa párhuzamosnak tekintett – szöveghelyeket idéz Ennius és Cicero műveiből.¹² Végül az esszé „konklúziója” következik, amely szintén meglepő: nem ismétli meg ugyanis a kiinduló állítást, miszerint Catullus helyesen használja a kifejezést, sem azt, hogy a *carmen venustum* volna, hanem az általa kiválasztott jelentés tükrében a költemény egy interpretációját állítja elő, amely azonban – mint látni fogjuk – azt sugallja, hogy az egész előbbi eljárás, a párhuzamos szöveghelyek citálása lényegében irreleváns volt.

Már ennyiből is jól látszik, hogy a Gellius-szöveg különböző érveléstechnikákat használ, amelyek egyrészt egymással inkompatibilisnek tűnnek, másrészt homályban hagyják, hogy hol is helyezkednek el az esszé fókuszpontjai: a „megtámadott” Catullus-szöveget kívánja-e megvédeni a gelliusi beszélő, a *deprecor* ige lehetséges használatairól szeretne-e értekezni, vagy éppenséggel pusztán saját műveltségét és a felütésben szereplő alakkal szembeni felsőbbrendűségét¹³ igyekszik hangsúlyozni egy tudományos (vagy még inkább *doctiusculum*, ’tudományoskodó’) értekezés álcája mögött? Avagy: az-e a cél, hogy a 92. *carmen* megfelelő értelmezését adja a szöveg, és ennek kulcsát jelenti a *deprecor* ige helyes jelentésárnyalatának kiválasztása, vagy a szöveg a *deprecor* ige lehetséges használatainak széles skáláját szeretné megosztani olvasóival, és ennek apropója a 92. *carmen* potenciális értelmezési problémája?

Bárhogyan is válaszolunk a fentebb felvetett kérdésekre, az világosan látszik, hogy a Gellius-szöveg középpontjában az értelmezés kérdése áll: az esszé egy költemény, egy szó, vagy egy közlés (a *quispiam* közlése) értelmezési lehetőségeinek kibontását teszi meg tárgyaül, fontos azonban, hogy mindhárom tárgy esetében az értelmezés folyamata a gelliusi beszélő esetében szorosan összefügg az értékelés műveletével is: ostoba-e az ismeretlen idegen? *Frigidum* vagy *venustum*-e a *carmen*? A *vulgo* vagy *doctiusculum*-e a *deprecor* szó jelen kontextusban? Miközben a párhuzamos szöveghelyek felvonultatása mintha azt volna hivatott érzékelteni, hogy ezekre a kérdésekre nem kell feltétlenül kizárólagos választ adnunk, a szöveg – alásva ezzel saját érvelési rendszerét – végső soron mind a Catullus-*carmen*, mind a kerettörténetben szereplő személy megítélésének esetében mégis csak következetesen egy lehetőség, egy értelmezés és egy értékítélet mellett érvel.

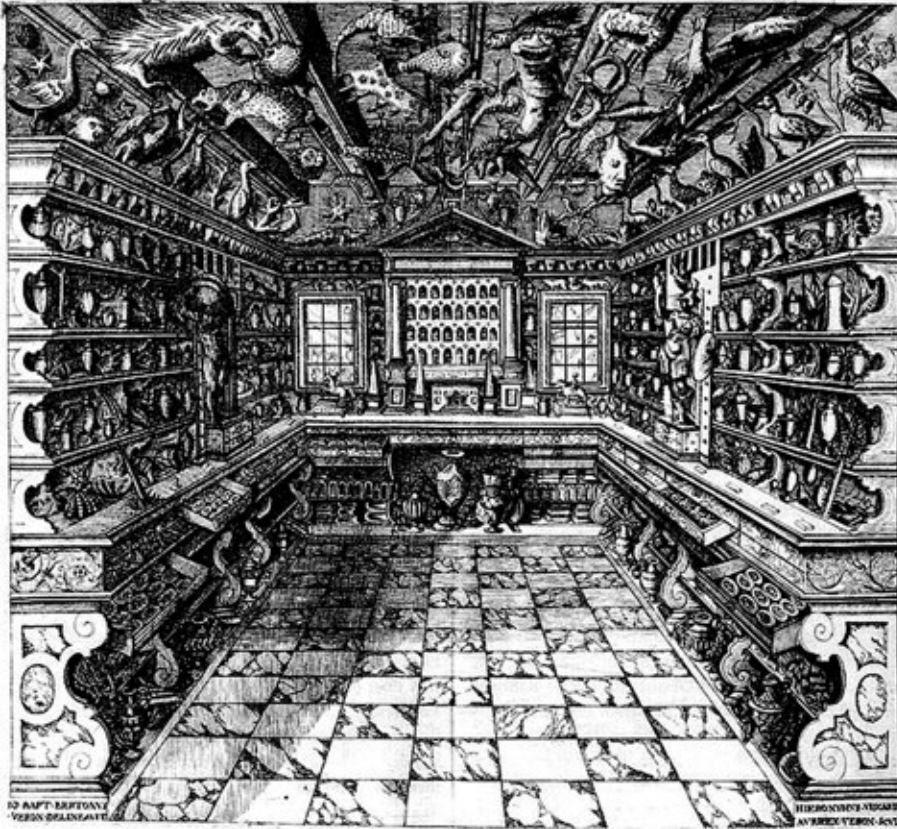
2.

A párhuzamos szöveghelyek citálásának módszere vagy a többértelműség felszámolására irányuló törekvés egyrészt jól illeszkedik a gelliusi beszélő saját felsőbbrendűségét hangsúlyozó retorikájába, másrészt azonban (talán nem függetlenül ettől a retorikától sem) a kommentárori praxisok bizonyos elemeire emlékeztethetnek minket. De nemcsak ez a retorika az, amelynek nyomán akár ez a

5b. *De nem egyedül Catullus használta így ezt a kifejezést. Sok könyvben található még meg hasonló jelentésben ez a szó; ezekből egyet s mást, már ami épp a kezem ügyébe akadt, ide iktatok. Q. Ennius az Erechtheusban Catullusétól nem épp távoli jelentésben használta az igét: „akinek most szabadságot teremtek nyomorúságom árán, akiket megmentek (deprecor) a szolgálattól szerencsétlenségem árán” [Enn. Erechth. fr. 142–143]. Az ige azt jelenti itt, hogy ’elűz’ (abigo), ’eltávolít’ (amolior), vagy könyörgéssel, vagy valamely más módon. Hasonlóképp ír Ennius a Cresphontesben: „miközben a saját életemet védem, tartsam távol (deprecor) a halált el-lenségemtől?” [Enn. Cresph. fr. 138]. Cicero Az állam című művének hatodik könyvében így ír: „ez annál nagyobb tett volt, mert mint collegák ugyan egyenlők voltak, mégsem egyenlő mértékben gyűlölték őket, hanem Gracchus népszerűsége még a Claudius iránt mutatkozó gyűlöletet is eloszlatta (deprecabatur)” [Cic. Rep. fr. VI. 2, 4, ford. Hamza Gábor]. Itt sem ’erősen könyörögnék’ a gyűlöletért, hanem a népszerűség ’elűzi és eltaszítja’, amiként a görögök hasonló jelentésben használják a παραιῖσθαι ’kéreccsel elhárítani’ kifejezést. Hasonlóképp él Cicero ezzel a kifejezéssel az Aulus Caecina érdekében mondott beszédében. Így fogalmaz: „Mit lehet ezzel az emberrel kezdeni? Ne adjunk neki olykor lehetőséget, hogy a határtalan butaság kifogásával lemossa magáról (deprecetur) a határtalan alávalóság szennyét.” [Cic. Caec. 30, 11, ford. Nótári Tamás]. Éppígy a Verres ellen tartott második beszédének első részében: „Most mégis mit tegyen Hortensius? Hárítsa el (deprecetur) a kapzsiság vádját mértékletességének dicséretével? De hiszen ő a legalávalóbb, legfeszlettebb, legsemmirekellőbb embert védi.” [Cic. Verr. II. 2, 192, Nótári Tamás fordításának felhasználásával].*

6. *Így tehát Catullus azt mondja, hogy ugyanazt teszi, amit Lesbia vele: nyilvánosan szidja, eltaszítja, visszautasítja és átkozza szakadatlanul, mégis halálosan odavan érte.*

Aulus Gellius: *Noctes Atticae VII. 16*
(Kerti Anna Emese fordítása)

1. kép. Francesco Calzolari olasz botanikus *Wunderkammerje* (1622). Musaeum Calceolarium, Verona (forrás: Wikimedia)

konkrét fejezet, akár a *Noctes Atticae* egésze rokonságot mutat a kommentár műfajával.

A kommentárokkal foglalkozó szakirodalomban gyakran merül fel a kommentárral kapcsolatban a *Wunderkammer* metafora,¹⁴ és nem elhanyagolható tény, hogy Howley a *Noctes Atticae* olvasási lehetőségeiről értekezve szintén ezt a metaforát használja.¹⁵ Ahogy a kommentár – legalábbis egy bizonyos típusú kommentár –, úgy maga a teljes *Noctes Atticae* is különböző jelenségekkel kapcsolatos információkat gyűjt össze és rendez el. Ez a kumulatív, felhalmozó kommentátori működésmód egyrészt szoros összefüggésben van a kommentár (látszólag) kikezdetlen autoritásának kérdésével, másrészt azonban újra és újra a műfajjal kapcsolatos metareflexióra kényszeríti az olvasóközönséget. Mi is a kommentár feladata? Mire és hogyan használjuk? Hogyan tudja segíteni a kommentár a primer szöveg megértését, mire irányul valójában az információgyűjtés gyakorlata? Sőt, tudja-e egyáltalán segíteni egy ilyen típusú segédeszköz a szöveg megértését? Az ilyen típusú kommentátori gyakorlat nem független attól a problémától, amely egyszerre a műfaj létjogosultságát is adja, miszerint minden irodalmi szöveg szükségszerűen magában hordoz – az irodalmi nyelv enigmatikusságából fakadó inherens, elsődleges homályosság mellett – egy másodlagos homályosságot is, mely a mindenkor értelmezőt a szövegtől elválasztó időbeli, térbeli és/vagy kulturális távolságnak köszönhető.¹⁶ A kommentár egyik feladata lehet az e távolság okozta homály felszámolása, a kulturális transzfer küldetésének vállalása, amely a szöveg és a befogadó közötti távolság redukálására irányul. Ebből fakad, hogy a kommentárokat gyakran mint „tudás-

tárakat”, az interpretáció épületének tartópilléreit képzeljük el,¹⁷ amelyek azáltal, hogy az értelmezés szempontjából problematikusnak tekintett szöveghelyekben érzett bizonytalanságot igyekeznek felszámolni, látszólag a maga után kérdéseket lehetőleg nem hagyó értelmezési folyamat kibontakozását segítik.¹⁸ Az antik szövegekhez írt kommentárok több ezer éves történetében természetesen többféle modell alakult ki, ám ezek ritkán választhatók el kristálytisztán egymástól. Úgy tűnik, a kommentárokból (legalábbis potenciálisan) mindenkor benne rejlik a szöveg érthetővé tételének „modern” igénye éppúgy, mint az a „premodern” késztetés, hogy a minél jobban megértetni kívánt szöveget az értelmet megvilágítani hivatott, de sokszor legalább ennyire elbizonytalanító szövegpárhuzamok és egyéb információk túláradó bőségével (*copia*) árasztják el.¹⁹ A párhuzamos helyek idézése vagy felsorolása (ezek sokszor tisztázatlan státusza miatt – mit is bizonyít az adott párhuzam?) egyszerűen lehet táptalaja a „modern” és a „premodern” késztetésnek. Ugyanakkor ez a kommentári működésmód egyrészt szükségszerűen értelemkorlátozással is

jár: azon szöveghelyek homályosságát is felszámolja ugyanis a metanarratív szöveg, amelyek akár termékenynek is tűnhetnek az értelmezési folyamatban. Másrészt az ilyen típusú *copia* segíthet is a szöveg megértésében, de egyszerre korlátozhatja is az elsődleges szövegre irányuló értelmezési folyamatot.²⁰ A kommentár „figyelme” – és ezzel adott esetben az olvasó figyelme is – az információk befogadhatatlan sokaságának köszönhetően könnyen önmagára fordul, az olvasási folyamat már nem a primer szövegre, hanem magára a kommentárra koncentrálódik, mely így már sokkal inkább egy, akár önmaga paródiájaként is olvasható, sajátos elrendezésű enciklopédia-ként áll előtűnk.

Az ilyen típusú, „premodern”, de a mai napig tetten érhető kommentátori gyakorlat nemcsak az egész *Noctes Atticae*, de az általunk szemügyre vett VII. 16-os szöveg működésének megértésében sem irreleváns szempont. Amint a kommentár a *copia* szellemében „teleírja a margót”, úgy veszi körbe különböző (nyelvi, nyelvtörténeti és kulturális) információkkal és párhuzamos szöveghelyekkel a Gellius-szöveg a Catullus-*carmen*, mindezt pedig egy autoritást megalapozó beszédhelyzet keretében teszi. Másrészt a problémafelvetés, amely a gelliusi szöveg középpontjában áll, a kommentár mint műfaj egyik alapvető tendenciájával is feltűnő hasonlóságokat mutat: az érvelést (legalábbis látszólag) az a homályosságot eredményező nyelvi, szerkezeti, logikai hiány motiválja, amelyet a Catullus-*carmen* – ahogy látni fogjuk – magában hordoz, és amelyet így a kommentátor és a kommentár ki akar tölteni.²¹ Azonban, ahogy a kommentár esetében, itt is kérdés, hogy feloldható vagy egyáltalán feloldandó-e a primer szövegben rejlt

homályosság,²² amely nemcsak a Gellius-szöveg alapvető kérdésfeltevésének, de akár az itt olvasható értelmezésnek is az elevenébe vág.

A kulturális távolság feloldására irányuló, az alapszöveget párhuzamos szövegekkel elárasztó gyakorlat, ahogy a „*copia*-kommentárok” esetében, úgy a Gellius-szöveg esetében is könnyen a visszajára fordulhat: a legkülönbözőbb szöveghe-lyeket citáló működés a beszélő sokrétű műveltségének és/vagy gondos, időt és energiát nem kímélő munkájának bizonyítékaként a megbízhatóság illúzióját megteremtve tiszteletet volna hivatott kiváltani az olvasóból,²³ ugyanakkor – amint arra később még visszatérek – a szöveghe-lyek relevanciájának megkérdőjelezhetősége, és így a felhalmozott információk potenciális értéktelensége egyszeremind nemcsak kommentár-, de önparódiaként is olvashatóvá teszi a Gellius-szöveget. Ráadásul ez a működésmód visszatükröződik az esszé belső kereteinek retorikájában is: miközben a nyitóanekdota látszólag a beszélői autoritásnak ágyaz meg, a szatirikus beszédmód egyszeremind ki is forgatja, nevetségessé is teszi a beszédhelyzetet és magát a beszélőt.

Egy viszont biztos: jóllehet a kerettörténet, a szatirikus beszédmód, illetve az első látásra koherens és releváns információhalmozás valójában nincs összhangban a szöveg saját bevallása alapján feltételezhető célokkal – hiszen végül a Catullus-*carmen* (potenciális) értelmezési problémáját nem oldja meg, és a homályt nem számolja fel, pusztán elfedi azt –, ez a beszédmód végső soron egy bizonyos (egészen más jelle- gű) célt mégiscsak elér. Szórakoztat, mégpedig azáltal, hogy a Catullus-szöveget – amely maga is az értelmezés problémáját veti fel – ürügyként felhasználva saját értelmezői és kommentári gyakorlatait viszi színre, szinte kiprovokálva, hogy mi- közben mosolygunk rajta, mégis komolyan vegyük és további kommentárokat fűzzünk hozzá.

3.

Ahogy egy adott kommentár, úgy a Gellius-esszé működés- módja sem lehet független attól, hogy (nyelvi, tartalmi, stilisz- tikai stb. értelemben) milyen is az az adott szöveg, amelyet „kommentál”. Innen nézve egyáltalán nem elhanyagolha- tó szempont, hogy a Catullus-*carmen* igen sok tekintetben mintapéldája lehet annak a szövegnek, amely kikényszeríti a fentebbi, „oltalmazó” kommentári olvasásmódot:²⁴ a hi- ány nemcsak nyelvi és szerkezeti, de tematikus értelemben is a *carmen* alapját jelenti ugyanis, így az erre való reflexió szükségszerűen mozgatórugója a szövegre irányuló értelmezői műveleteknek is.

*Lesbia mi dicit semper male nec tacet umquam
de me: Lesbia me dispeream nisi amat.*

Quo signo? Quia sunt totidem mea: deprecor illam
assidue, verum dispeream nisi amo.

*Lesbia minduntalan ócsárol engem és nem hallgat rólam:
haljak meg, ha Lesbia nem szeret engem. Hogy mi ennek a
jele? Hisz ugyanezek [a jelek?] rajtam is: átkozom őt szün-
telenül, de haljak meg, ha nem szeretem.*²⁵

A rövid, négy soros epigramma két jól elkülöníthető, párhuzamos szerkesztésű részből áll: az első két sorban a Catullusi beszélő azt állítja, hogy Lesbia minden bizonnyal szereti őt, hiszen folyamatosan átkozza és sosem hallgat róla. Az ellentmondás nyilvánvaló, ezt a lírai beszélő a következő két sorban a *quo signo* („hogy milyen jeltől [ti. tudom ezt]?”) kérdést fel- téve így oldja fel: világos, hogy így van, hiszen vele is ugyanez a helyzet. Átkozza – fordítsuk most így egyelőre a *deprecor* igét – Lesbiát szüntelen, mégis halálosan szereti őt. Érdekes, hogy a későbbi kommentárok a költeménnyel kapcsolatban alapvetően két megjegyzést tesznek: egyrészt a gelliusi szö- veghely nyomán tartják kommentálásra érdemesnek és tár- gyalják külön, lemmatizálják a *deprecor* igét, másrészt viszont a *quo signo* és a *sunt totidem mea* hiányos mondatok értelme- zési problémáira hívják fel a figyelmet.²⁶ A kontextus nyomán a *quo signo* kérdést például egy odaértendő *scio* igével lehet kiegészíteni, és „milyen jelekből (tudom ezt)”?-ként értel- mezni, míg a *sunt totidem mea* valódi alanyaként a *signa* alak feltételezhető, „hiszen ugyanezek a jelek mutatkoznak rajtam is” értelemben. Azt viszont már ez a hiányos szerkesztésből fakadó bizonytalanság is jól mutatja, hogy egyrészt van jóval problematikusabb része a költeménynek, mint a *deprecor* ige (ami már önmagában kérdőjelek közé helyezi a Gellius-szöveg kérdésfelvetését), másrészt viszont a költemény nyelvileg is hiányos mondatokkal, szerkezetekkel dolgozik, és így az első látásra könnyednek tűnő epigramma esetében talán érdemes lesz rövidegének is jelentőséget tulajdonítanunk: azaz nem- csak annak, hogy mit mond, hanem annak is, hogy mit hallgat el a költemény.

A fentebb említett probléma világossá teszi, hogy már az is bizonytalan, a legelemibb szinten hogyan kellene értenünk a költeményt. Mindemellett a vers tartalmaz két alapvető ér- velési hibát: egyrészt a lírai én retorikája megkérdőjelezhetet- lenként tárja eléink az az egyébként igen könnyen cáfolható állítást, hogy ha ő egyszerre átkozza és szereti Lesbiát, akkor a Lesbia által tanúsított viselkedés, illetve a lány negatív szavai is ugyanazt kell, hogy jelentsék, mint az ő esetében: ti. hogy ő is szereti Catullust. Másfelől a beszélő az *argumentum ex silentio* technikáját használja, ráadásul szubverzív módon, amennyiben a *nec tacet de me* („nem hallgat rólam”) kifeje- zéssel voltaképpen nem a csendre, hanem a „csendre hiányára” hivatkozik mint bizonyítékra, amely azonban számunkra végső soron mégiscsak csend marad, hiszen Lesbia – vélt vagy valós – beszédének tartalmát mégsem ismerjük meg. A költemény ebben az értelemben a hiány egy feloldhatatlan változatát te- remti meg a verstérben: a primer szöveghez (Lesbia beszé- déhez) nem, csak az azt interpretáló metanarratívához férünk hozzá, amit így megkérdőjelezni igen, megcáfolni azonban – információ hiányában – nem tudunk.

Felveti mindemellett a vers a bináris oppozícióknak, ezek potenciálisan félrevezető természetének, és innen valóság és illúzió összetett viszonyának a kérdéseit is: érthetjük-e a kon- vencionálisan a gyűlölet jeleként értett kommunikációs aktust (átkozódást, ócsárlást) a szerelem jeleként? Lehet-e „a má- sik” cselekedetéből (átkozódás) fakadó logikus következtetést (gyűlölet) illúzióként értékelni egy individuális, személyes ta- paszlat alapján? A szöveg tematikus fókuszát, a kettősséget és az abban rejlő elidegeníthetetlen bizonytalanságot dolgozza ki a költemény szókincse is, amely a kommunikációra (*dico*

– 'beszél') vagy annak hiányára (*taceo* – 'hallgat') vonatkozó legalapvetőbb igéket használja, és amelynek köszönhetően az epigramma a megnyilatkozás kettőssége, beszéd és hallgatás dimenziói között mozog. Teszi ezt azonban úgy, hogy miközben az értelmezőt rákényszeríti a hiányok kitöltésére, egyszerűsmind ellent is tart a bizonytalanságok felszámolására irányuló interpretációnak.

Ennek nyomán könnyen juthatunk arra a következtetésre, hogy a költemény, hasonlóképp a Gellius-szöveghez, nyelvi vagy egyéb jelekről, azok produkciójáról és recepciójáról, végző soron magáról az értelmezés folyamatáról beszél, miközben a diszkurzív téren belül véghez is visz egy interpretációt: Lesbia jeleinek és szavainak (értelemszerűen önkényes) értelmezését. Teszi pedig mindezt egy olyan médium – a költemény – keretei között, amely szintén értelmezésre van ítélve. Ez a „tükörszerkezet” arra hívja az olvasót, hogy felfejtse az epigramma retorikai felépítését, különös tekintettel arra, hogy a *quo signo* ('milyen jel(ek)?') kérdés az interpretációs folyamat tipikus kiindulópontja: nemcsak egy előzetes védekező gesztus a szkeptikus befogadó potenciális közbevetését („de hát honnan tudod ezt?") megelőzendő, de egyben érthető a jelek keresésére és értelmezésére való felszólításként is. A kérdés épp annak a tevékenységnek az elvégzésére hív fel minket, amelyet a lírai én hajt végre a Lesbia által leadott (szerinte szerelemre utaló) jelek esetében.

Innen nézve mondhatnánk az is, hogy a költemény úgy működik, mint egy logikai feladvány: az epigramma párhuzamos szerkesztése arra hívja az olvasót, hogy jelenségeket (amelyek számunkra a nyelv diszkurzív terében válnak hozzáférhetővé) feleltessen meg egymásnak. Kézenfekvő, hogy a szöveg szerkezeti rendszerében a *semper* ('folyton') párja az *assidue* ('szüntelenül'), amiből az következik, hogy a másik párhuzam az „ego” és Lesbia között vonható. Következésképpen a *deprecor* ige ebben a rendszerben párhuzamban áll mind a *maledico* és a *taceo* igével – ami nemcsak, hogy zavarba ejtően paradox helyzetet teremt (a beszédaktusra és annak hiányára vonatkozó igék párhuzama által), de egyenesen vezet minket a Gellius-szöveg által felvetett kérdéshez is: mit is jelent valójában a Catullus-*carmen*ben a *deprecor* ige?

4.

Érdemes ezen a ponton visszatérni a Gellius-szöveghez, a kérdés végző soron ugyanis arra vonatkozik, hogy valóban ugyanazt jelenti-e a *maledico* és a *nec tacet*, mint a *deprecor*; pontosabban: melyikkel is van igazából párhuzamba állítva az utóbbi ige, melyik az, amelyikre a *totidem* vonatkozik – már ha értelmezhető egyáltalán a kérdés ebben a „vagy-vagy” viszonyrendszerben. A gelliusi beszélő, miközben azt próbálja bebizonyítani, mennyire nincs igaza annak a bizonyos *quispiam*nak, aki azt merte állítani, hogy a Catullus-vers *frigidum* és nem *venustum*, amellet érvel, hogy a *deprecor* igének két jelentése van: egyrészt a *de-* prefixum erősítheti az alapige jelentését, aminek nyomán az ige azt jelentené, hogy 'erősen könyörög' (ez volna a Gellius-szövegben a „vulgáris” jelentés), másrészt a prefixum állhat eltávolítást kifejező jelentésben is, amely esetben az ige azt jelentené, hogy a beszélő 'valaminek a könyörgéssel való eltávolítását, távol tartását kéri'.²⁷ Ha elfo-

gadjuk, hogy az igének ez a két, bizonyos értelemben valóban ellentétes jelentése lehet, kétségtelenül interpretációs problémával lehet dolgunk, bár meglehet, hogy ez az interpretációs probléma a költemény egészére nézve akár termékenynek is bizonyulhat.

Később még visszatérek a kiinduló problémafelvetésben használt melléknevek (*frigidum* vs. *venustum*) egyáltalán nem problémamentes értelmezési lehetőségeire, de ezen a ponton arra a két „szerepre” szeretném felhívni a figyelmet, amelyeket a gelliusi beszélő ölt magára az érvelés felépítése során. Egyrészt, miközben megmagyarázza a szó különböző jelentéseit, egy szótárírói szereppel kacérkodik: az olvasó nemcsak az ige definícióját kapja kézhez, hanem szinonimákat és a kifejezés jelentéseinek szociolingvisztikai besorolását is (*vulgare* vs. *doctum*). Másfelől viszont a szöveg műfaji metamorfózisa folytatódik, amikor a gelliusi beszélő ezt követően idézi a Catullus-*carmen*t, és elkezd kizárólag a *deprecor* igével foglalkozni. Úgy tűnik ugyanis, hogy ezen a ponton mintha annak az inverz változatát látnánk, amit a kommentár „csinál” a szöveggel:²⁸ itt nem a kommentár atomizálja a szöveget, hanem a kérdésfeltevés miatt atomizált szó, illetve a fentebb tárgyalt hiányretorika hoz létre egy kommentárszerű működést. A kontextusból kiemelt, atomizált ige²⁹ pedig rögtön arra csábítja a narrátort, hogy a párhuzamos szöveghelyek citálásával kommentátori tevékenységbe kezdjen.³⁰ A hozott párhuzamok még inkább leválasztják az igét eredeti kontextusáról,³¹ így elvonva a figyelmet a kiinduló kérdésfeltevéstről is.

Felmerül itt egy további probléma is: a *deprecor* ige esetében a párhuzamosnak szánt szöveghelyek nem tekinthetők teljesen mértékben „párhuzamosnak” a Catullus-*carmen*ben detektálható használattal,³² és így a kerettörténet által létrehozott és a kommentátori szerep felvétele által megerősített, azonban a szatirikus pozíció által már eleve erősen megkérdőjelezhető elbeszélői autoritás újra megkérdőjeleződik. Azt vehetjük ugyanis észre, hogy – ellentétben a Gellius-szöveg érvelésével – a *deprecor* szónak nem kettő, hanem sokkal inkább három jelentése van: 1) 'nagyon könyörög' (Gellius szerint a köznyelvi használat); 2) 'szóval, könyörgéssel valamit elhárít, távol tart' (Gellius szerint a művelt használat); továbbá 3) 'valakit átkoz, rágalmaz, ócsárol'. A második és a harmadik jelentés természetesen összekapcsolható, és a hozott szinonimák szinte mindegyikében benne is van mindkét jelentésrét. Egyrészt mindkettő jelentésmezőben kiemelten fontos a szóbeli megnyilatkozás, illetve az ezáltal a megnyilatkozás által végrehajtott beszédaktus, másrészt amennyiben valakit vagy valamit átkozunk, ócsárlunk, annak egy apotropaiikus aktus értelmében kívánhatjuk az eltávolítását vagy a távol maradását is. Ugyanakkor a két jelentés nem kezelhető teljesen mértékben ekvivalensként,³³ ahogy arra ironikus módon épp a Gellius-szöveg által hozott „párhuzamos” szöveghelyek világítanak rá: az Ennius-idézetekben ugyanis a rabszolgaságot vagy a halált nem átkozza, ócsárolja, hanem elhárítja a beszélő,³⁴ és éppígy a Cicero-idézetekben a gyűlöletet vagy a bűnököt sem szidalmazza a beszélő, hanem az elhárításukat kéri, felmentést kér azok alól.³⁵

A fentebbi rövid elemzés jól mutatja a Gellius-szöveg ellentmondásos természetét, mely két sajátosságon alapszik: egyrészt, míg a szöveg elején a narrátor kigúnyolja a *quispiam*ot, amiért a *deprecor* szónak csak egy jelentését ismeri és ismeri

el, a szöveg végén ismét szinonimák használatával egy olyan parafrázist állít elő, amelyben végül ő maga is csak egy jelentést fogadja el a szónak (a fentebbi osztályozás szerinti 3. jelentést): *Sic igitur Catullus eadem se facere dicit, quae Lesbiam, quod et malediceret ei palam respueretque et recusaret detestareturque assidue et tamen eam penitus deperiret* („Így tehát Catullus azt mondja, hogy ugyanazt teszi, amit Lesbia vele: nyilvánosan szidja, eltaszítja, visszautasítja és átkozza szakadatlanul, mégis halálosan odavan érte”). Ezenfelül az érvelés eleje, vége és közepe között is szembetűnő ellentmondások feszülnek: az idézett szöveghelyek, amelyek a *deprecor* szó Catullus költeményében való használatát volnának hivatottak megvilágítani, valójában egy harmadik jelentést mutatnak fel, amelynek nyomán vagy ez a szakasz, vagy a másik kettő az érvelési rendszerben feleslegesnek bizonyulhat.

A szöveg fentebb vázolt önellentmondásossága meglátásom szerint kétféleképpen közelíthető meg. Egyrészt a gelliusi narrátor az érvelés előállításánál különböző filológiai praxiseket működtet: szótárt és kommentárt ír, valamint értelmez. Az e praxisek közötti váltások révén pedig mind a kiinduló kérdésfeltevés (*venustum* vagy *frigidum*, *doctiusculum* vagy *a vulgo*), mind maga a catullusi költemény többszörösen újrateleződik, az érvelés újra és újra elveszíti és újrafogalmazza tétjeit. Ugyanakkor ezek a tevékenységek nem függetlenek egymástól: egy kommentár szükségszerűen tartalmaz nyelvi adatokat, sőt, a kérdésfeltevés, amely a *deprecor* ige stílusrétegére irányul (*doctiusculum* vagy *a vulgo*) – ahogy azt a párhuzamos szöveghelyek is mutatják – éppannyira nyelvtörténeti, mint szociolingvisztikai vagy akár egyszerűen kontextuális kérdés, és annyiban részét képezheti a kommentátori feladatkörnek, amennyiben e kérdések feltétele és megválaszolása az értelmezés megkönnyítésére irányul. A kommentár pedig szükségképpen értelmez is, ahogy a Gellius-szöveg is interpretatív állítással zárul, de az interpretáció részét képezi maga a problémafelvetés és a *deprecor* ige lemmatizálása is, amennyiben az ige kijelölésével a szöveg fókuszpontokat jelöl ki a Catullus-költeményben, és lehetséges értelmezési utakat rajzol fel hozzá.

Mindazonáltal a lemmatizálás veszteséggel is jár: a művelet kiemeli a szöveg egy részét a kontextusából, és anélkül veszi szemügyre azt, amelynek eredményeképp a költemény többi része könnyen homályban maradhat. Egyrészt úgy tűnik, hogy ez történik itt, hiszen ha jobban szemügyre vesszük a Gellius-szöveget, abban is hangsúlyosabb szerep jut magának a *deprecor* igének, mint annak, hogy mit is jelenthet valójában ez az ige az adott kontextusban. Persze ezáltal hangsúlyosabb szerep jut magának a gelliusi beszélőnek és az autoritást építő (ugyanakkor egyszersmind önparodisztikus, szatirikus műfaji kódokat is mozgásba hozó) narratívának is. Ebben az értelemben a Catullus-*carmen* köré épülő metanarratíva „átveszi a hatalmat” a primer szöveg felett, és egy olyan kommentárrá válik, amely, miközben a Catullus-költeményre nézve jelentésredukáló tevékenységet végez, másfelől a párhuzamos szöveghelyek citálásával meg is nyit egyfajta többszólamúságot a saját terében,³⁶ és nemcsak felszámolni igyekszik a *carmen*-be kódolt inherens homályosságot, de egyben magát a primer szöveget is elhomályosítja, és pusztán az esszé tömör konklúziójában tér vissza hozzá. Tovább erősíti a parodisztikus olvasat lehetőségét, hogy a Gellius-esszé egy, a szöveg megértése

2. kép. Nicolai Abildgaard: *Catullus és Lesbia, ahogy karjaiban vigaszt keres a veréb halála miatt* (1809). Nivaagaard Museum, Niva

szempontjából nem kiemelt jelentőségű probléma (a *deprecor* jelentése) köré építi az érvelését, miközben a szöveg megértéséhez elengedhetetlen kérdéseket (pl. a *sunt totidem mea – ti. signa?*) nem tárgyalja. Bár ez az eljárás megfelelhet annak a fuhrmanni elvnek, hogy a kommentátor a szöveg elsődleges (inherens) homályosságát ne oszlassa el, csak a másodlagosat, amely a szöveget tőlünk elválasztó nyelvi, kulturális, időbeli távolságból adódik, ugyanakkor – nem függetlenül a fuhrmanni koncepció problematikusságától³⁷ – könnyen parodisztikus hatást kelthet. Íme a kommentátor, aki a nem elsőrendűen lényeges kérdésekre feccsere sok időt és tintát, míg az alapvető problémák megoldásának neki sem veselkedik.

5.

Meglátásom szerint van azonban még egy lehetőség a Gellius-szöveg ellentmondásosságának értelmezésére. A kommentár azon jellegzetességéről sem feledkezhetünk meg ugyanis, hogy az – a primer szöveg sajátos kereteként – egyszersmind parergonális kapcsolatba is kerül azzal:³⁸ egy olyan függő viszony jön létre a két szöveg között, ahol keret és keretezett kölcsönösen feltételezik, meghatározzák egymást, és miközben kialakítanak határokat, folytonosan át is lépik azokat.³⁹ Így, miközben az értelmezési folyamat „üres helyeit” igyekszik betölteni a Gellius-szöveg sajátos kommentárja, egyrészt értelmezésre ítélt szöveggé maga is létrehoz bizonytalanságokat, hiányokat a metanarratív szinten, másrészt kérdésfeltevéseit,

retorikáját és értelmezési lehetőségeit sem tudja függetleníti a tárgyalt költeménytől. Az ellentmondásosság, illetve a jelentés produkciójával és recepciójával való zavarba ejtő játék pedig éppen a 92. *carmen*-ből lehet ismerős számunkra.

Innen nézve, ha a Catullus-*carmen*-t a Gellius-szöveg mint keret felől olvassuk, a költemény egy olyan „szerelmi szótárként” tűnik fel, amely bizonyos jelenségeket egymással egyenértékűként mutat fel, definiál és magyaráz. Ez a szótár azonban erősen manipulált. Az interpretatív érdeket szolgálva és a párhuzamosság retorikai alakzatának felhasználásával olyan jelenségeket állít ugyanis egymás mellé, amelyek nem hogy nem egyenértékűek, de tematikus szinten egymás ellentétének is tekinthetők. Sőt – ha a fentebb javasolt módon logikai játéknak tekintjük –, az epigramma a nyelvi manipuláció révén létrehoz egy olyan struktúrát is, amelyben a *deprecor* szó analógiában áll mind a (*male*)*dico*, mind a *taceo* igével, beszéddel és hallgatással, a verbális kommunikáció két végletével.

Ez a kifinomult játék színre viszi egyrészt a jelentés törekenségét, másrészt a retorika és a beszélő által önkényesen manipulált kontextus erejét. A *deprecor* ige használata rámutat mindemellett az olvasó megkerülhetetlen szerepére, és következképpen a kommunikáció kétoldalú mivoltára is. A szóban forgó ige aláássa a felszíni retorikát, hiszen a vers *venustasa* éppen itt rejlik, e szó jelentésének bizonytalanságában: nem tudjuk eldönteni ugyanis, hogy a vers beszélője könyörög-e Lesbiához (ez lenne az *a vulgo* jelentés Gellius szerint), átkozza-e őt, ahogyan azt Lesbia teszi vele (a *doctiusculum* jelentés), vagy pedig apotropaikus aktusként (akár szerelemből, akár gyűlöletből) a nő eltávolításáért könyörög. Beleilleszke-
dhet a szöveg retorikájába ez az ambiguitás abban a tekintetben is, hogy a catullusi versbeszélő a szerelem ellentmondásos természetéről beszélve használ egy olyan ígét, amely jelenthet egyszerre valamit és annak a szöges ellentétét is, ezáltal aláhúzva: az ellentmondásosság, amely hallgatás és beszéd, gyűlölet és szerelem ellentétpárjai nyomán prezentálódik, a párhuzam közte és Lesbia között.

Ezen a ponton mondhatnánk, hogy a keretezett szöveg is keretként kezd működni, hiszen a gelliusi esszé ellentmondásossága a Catullus-vers manipulált retorikai felépítésének „görbe tükreként” is olvasható. A catullusi költői énhez hasonlóan a gelliusi beszélő is az értelmezés aktusát viszi színre, méghozzá egy nagyon hasonló dinamikával: először is megmutatja, hogy egy jel (a *deprecor* szó) vagy egy szöveg (Catullus verse) hogyan fogadható be többértelműként, jöllehet – mint később kiderül – pusztán azért, hogy végül saját interpretatív érdeke szerint mutathassa fel egyértelműként azt. Ezután ugyanis néhány retorikai csavarral a narrátor elénk tárja nemcsak azt, hogy hogyan lehet egy szót az értelmező érdeke szerint egy jelentésüre redukálni, de – ahogyan a Catullus-költemény teszi ezt a *deprecor* szó többféle jelentése által kitermelt homályosság esetében – a bizonytalanságot feloldatlanul, az olvasót pedig kétségek között hagyja. Ebből a szempontból Gellius szövege nemcsak az anekdotikus-szatirikus nyitányban szereplő *quispiam*-ot gúnyolja ki, hanem – imitálva annak retorikai bravúráját – a 92. *carmen* beszélőjének eredendő nevetségességét is láthatóvá teszi. Arról nem is beszélve, hogy a Gellius-szöveg a *quispiam* nyitányával mintha a catullusi beszédhelyzetet is visszatükrözné: egy beszédhelyzetre alapozza szövegét, egy olyan beszédhelyzetre azonban, ami az ehhez képest véve má-

sodlagos szöveg értelmezésének szempontjából közel sem volna elhanyagolható (mit mondott vajon valójában a *quispiam*, és mit Lesbia?), ugyanakkor talán nem véletlen az sem, hogy amint Lesbia, úgy az ismeretlen idegen állításához sem férünk hozzá. A Gellius-szöveg, akárcsak a Catullus-*carmen*, miközben egy olyan nyelvi konstrukciót hoz létre, amely az értelmezőt a szálak kibogozására és a homályosság eloszlatására irányuló pozíció felvételére buzdítja, egyszerismind ellent is tart ennek a megközelítésnek, és az értelmezési folyamat lezárhatatlanságának, a jelentésképzés inherens bizonytalanságának, és így a felszámolhatatlan hiánynak a tapasztalatához vezet az olvasót.⁴⁰

Végül a beszédhelyzet, a dilemma és a szókincs, amelyet a Gellius-esszé prezentál, szintén mélyen catullusi: az érvelés egy szatirikus vagy mondhatni invektívus keretbe van ágyazva, és a fő dilemma, a *venustas* kérdése a catullusi költészet egyik kulcsproblémája. Amint Brian A. Krostenko rámutat,⁴¹ a *venustus* jelző mint az ún. *language of social performance* egyik fontos lexikai eleme kiemelt jelentőséggel bír a Kr. e. I. században, amikor is a római elit önreprezentációjának paradox kifejezéseként tűnik fel. Mint ilyen, a társadalmi élet és az irodalom területén egyaránt versengést implikál, kulcsszava annak a „politikai esztétizmusnak”,⁴² amely a valóság és a textualitás komplex viszonyrendszerének reflexiója révén egyaránt jelentheti a kirekesztés és a befogadás alapját. A *venustus* jelző értelmezhetősége a Gellius-esszében belül azonban szorosán összekapcsolódik az azzal mintegy ellentétesnek láttatott *frigidus* jelzővel. Az *Oxford Latin Dictionary* szerint egy érv akkor tekinthető *frigidumnak*, ha „nem éri el a szándékolt hatást”,⁴³ de – merülhet fel a kérdés – milyen hatás tekinthető ebben az esetben szándékoltnak? Hiszen, ha valami nem *venustum*, hanem *frigidum*, akkor ennek értelmében azt kell feltételeznünk, hogy a *frigidusszal* szembeni *venustus* jelzőt akkor érdemelheti ki az adott jelenség, ha eléri azt a bizonyos hatást, ami a szó képzetköréből következik.

Ha a *venustas* az a fajta humor, amely egyben a „társadalmi versengés fegyvere”⁴⁴ is, akkor vajon tekinthetjük-e Catullus epigrammáját sértő, de szellemes tréfának? Értelmezhető-e maga a vers úgy, mint az a bizonyos kommunikációs aktus, amelyet a *deprecor* ige implikál, maga az átkozódás, a Lesbiát eltávolító apotropaikus művelet? A *venustas* egyben a nyelven keresztül a mögötte rejlő kicsavart valóságból is látni enged valamit, és ezzel általánosságban a reprezentáció problémájára világít rá. Ennyiben a 92. *carmen* esetében nemcsak a nyelv lenyűgöző manipulációján kellene mosolyognunk, hanem azon a beszélőn is, aki ezt a manipulációt véghez viszi. Innen nézve a Gellius-esszé szatirikus kerete olvasható egy bravúros „catullusi” szatíráként is, amelyben a nevetés végső soron arra irányul, aki a kritikát megfogalmazta, azaz magára a beszélőre. Ebben az értelmezésben a Gellius-szöveg mint keret nemcsak azt engedi meg, hogy a Catullus-verset mint egy „visszafelé elsült” szatírárt olvassuk, de a *venustus* szó használatával vesélyesen közel ránt minket, olvasókat is ehhez a szatirikus *circulus vitiosus*-hoz. A Catullus-epigramma retorikáját és hiánypoétikáját reprodukáló „kommentárként” nekünk sem hagy más lehetőséget, mint hogy a bizonytalanságok felszámolására irányuló próbálkozások során ne csak az esszé elbeszélőjén ne vessünk, de őt olvasva és kommentálva magunk is egy potenciális szatíra lehetséges céltáblájává váljunk.

Jegyzetek

- A tanulmány az NKFI FK 128492 sz. projekt keretében és az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült. A Gellius-szövegből vett idézeteket Marshall 1968 (2016) alapján, magyarul saját fordításban idézem.
- 1 Ugyanakkor korábról lásd pl. Holford-Strevens 1988, a közelmúltból pl. Holford-Strevens–Vardi 2004, Howley 2018.
  - 2 Lásd Howley 2018, 21 és *passim*. Minthogy az esszé kifejezés találó a Gellius-szövegekre (mind a tetszőleges, szubjektív tárgyválasztás, mind a sokszínű témák felvonultatása, mind a „félíg tudományos” beszédmód okán), tanulmányomban Howley nyomán használni fogom a kifejezést.
  - 3 *NA Praef.* 1–2.
  - 4 *NA Praef.* 2–10.
  - 5 Vö. Howley 2018.
  - 6 Lásd még pl. *NA I.* 20–22 és 24; *II.* 3, 6, 14 és 16; *V.* 8; *VI.* 20; *VII.* 6; *IX.* 10 és 19; *X.* 16; *XII.* 2; *XIII.* 21; *XIII.* 27; *XIX.* 9 és 10. Az utóbbi szöveghez lásd ebben a számban Kárpáti Bernadett tanulmányát.
  - 7 A melléknév jelentése kissé homályos, az *Oxford Latin Dictionary* a szöveghelyet ’lapos’ értelemben idézi (lásd *OLD s. v.* „*frigidus*” 8b.) A problémára később még visszatérek.
  - 8 A dramatikusan keretezéshez Gelliusnál lásd Vardi 2004, 180–182. Az anekdotikus elbeszélés hagyományához az antik irodalomban Darab 2012.
  - 9 A szó *hapax legomenon* (lásd *OLD s. v.* „*doctiuscule*”), a kicsinyítő jelző tovább fokozza az idegen megalázását: nem arról van szó ugyanis, hogy a *deprecor* ige itteni használata szakkifejezés volna, hanem hogy egy „kissé tudósokskán”, a köznapi használatától, a csöcselék szóhasználatától (*plerumque a vulgo dicitur*) némiképp eltérően van alkalmazva.
  - 10 A *Noctes Atticae* szatirikus jellegéhez lásd Keulen 2004.
  - 11 Különösen látványos ez a horatiusi szatírák költészetben. Lásd Schlegel 2005, 7–8.
  - 12 Mindkét citált Ennius-szöveghellyel kapcsolatban probléma, hogy ezeket egyedül ebből a Gellius-szövegrészből ismerjük. Lásd Goldberg 2018, 52, 58.
  - 13 Hasonló kérdést vet fel általában a párhuzamos szöveghelyek gyakorlatával kapcsolatban Gibson: „But what is this opulence for? Is a wealth of parallels designed to aid the reader’s interpretation of the text or merely to display the erudition of the commentator?” (Gibson 2002, 331.)
  - 14 Fuhrmann 2011, 451. Természetesen a metafora azokra a kommentárokról érvényes, amelyek információk tömkelegét halmozzák a primer szöveg köré, mintegy a *copia* jegyében körbeölelik, bizonyos értelemben el is tüntetik azt. Ehhez lásd Gumbrecht 2003 és Kraus 2011.
  - 15 Howley 2018, 4–5.
  - 16 Lásd Fuhrmann 2011, 443–444.
  - 17 Az állvány metaforájához a kommentárra lásd Fuhrmann 2011, 457. A kommentárokról használt metaforák alapos áttekintéséhez Juhász 2020, 38–41.
  - 18 Vö. Tamás 2009, 337.
  - 19 Vö. Gumbrecht 2003, aki a kommentár működését elsősorban a párhuzamos szöveghelyek gyakorlatára koncentrálna többek között a *copia* és a *horror vacui* fogalmi felől közelíti meg, azt hangsúlyozva, hogy a kommentár atomizálja az eredeti szöveget, „teleírja a margót”, ezáltal a jelentésszóródás lehetőségét építve a szöveg köré. Lásd Gumbrecht 2003, 41–54, valamint Kozák Dániel tanulmányát a jelen számban.
  - 20 Lásd Tamás 2009, 337.
  - 21 Vö. Gumbrecht 2003, 42–45.
  - 22 Martens 2011, 466–475.
  - 23 Vö. Tamás 2009, 328–329.
  - 24 Lásd Tamás 2009.
  - 25 Saját prózafordítás – K. A. E.
  - 26 Fordyce 1961, 381. A kommentár azonban a *quo signo* problematikusságával nem kezd semmit, pusztán hasonló elliptikus mondatokra hoz szövegpárhuzamokat, a *sunt totidem mea* esetében pedig a kiegészítéssel kapcsolatban annyi megjegyzést tesz, hogy az biztos, hogy nem a *signa* alany hiányzik innen, és megjegyzi, hogy a *totidem* a köznapi nyelvhasználatban nemcsak kvalitatív (’ugyanannyi’), hanem kvantitatív (’ugyanolyan’) határozószóként is funkcionálhat.
  - 27 *NA VII.* 16, 3–6. A *carmen* az igét az *Oxford Latin Dictionary* szerint a legelső (1a) jelentésében használja (lásd *OLD s. v.* „*deprecor*” 1a), de ahogy arra később még visszatérek, nem biztos, hogy egyéb jelentéseket is ki kell zárunk az értelmezésből. A *de-* prefixum kétféle jelentését Fordyce nyelvtörténeti szempontból közelíti meg: eszerint jóllehet eredetileg a *de-* prefixum valóban az „eltávolító” jelentésrétegben különböztethette meg az igét a *precortól*, a klasszikus latin nyelvállapot vége felé már eltolódhatott az ige jelentése – a *de-* prefixum emphatikus alkalmazása nyomán – a *precor* ige erősebb változataként való használat felé (lásd Fordyce 1961, 382).
  - 28 Tamás 2017 megfogalmazása.
  - 29 Vö. Shuttleworth Kraus 2011, 514–525.
  - 30 Értelmezhetnénk ezt úgyis, hogy azáltal, hogy a Gellius-szöveg elkezd „nyomást érezni” azzal kapcsolatban, hogy kommentárrá alakuljon, a „paralellománia” csapdájába esik, azaz valójában „felesleges” szöveghelyeket idéz, vagy éppenséggel olyanokat, amelyekről nem állít többet, mint hogy „item” használják a kifejezést, mint Catullus. A „paralellomániáról” lásd Gibson 2002, 347–353.
  - 31 A párhuzamos szöveghelyek „centrifugális”, atomizáló hatásáról lásd Gibson 2002, 354–355.
  - 32 Felmerülhet a kérdés, hogy valójában hogyan használja itt Gellius a párhuzamos szöveghelyek tipikus kommentátori módszerét. Gibson tipológiája alapján azt mondhatnánk, hogy már itt problémába ütközünk: nem világos ugyanis, hogy helyütt Gellius a *carmen* jobb, teljesebb megértésének, vagy – amennyiben a *frigidum* és *venustum* kifejezéseket regiszterként fogjuk fel – a regiszter azonosításának érdekében hozza-e fel a szövegpárhuzamokat a *deprecor* használatára. Ez a két használat a „gibsoni tipológia” 2. és 3. kategóriájába esik (Gibson 2002, 334–336). Shuttleworth Kraus 2011 alapján felvethető, hogy egy harmadik „célal” állunk itt szemben, ti. a (nyelv)tanítás céljával, ami történetesen még a *Noctes Atticae* önreprezentációjával is párhuzamba lenne állítható (lásd Shuttleworth Kraus 2011, 529).
  - 33 Az *OLD* az első Ennius-szöveghelyet nem hozza a *deprecor* alatt, a második szöveghely és a Catullus-*carmen* viszont ugyanúgy az 1. jelentés alatt szerepel, bár árnyalatnyi különbséggel az A és B aljelentések alatt (lásd *OLD s. v.* „*deprecor*” 1a, 1b).
  - 34 „*qui nunc*” *inquit* „*aerumna mea libertatem paro, / quibus servitutum mea miseria deprecor*” – „akinek most szabadságot teremtek nyomorúságom árán, akiket megmentek (*deprecor*) a szolgaságtól szerencsétlenségem árán” (Enn. *Erecht.* fr. 142–143); *ego cum meae vitae parcam, letum inimico deprecor* – „miközben a saját életemet védem, tartsam távol (*deprecor*) a halált ellenségemtől?” [Enn. *Cresph.* fr. 138]
  - 35 [...] *Claudi invidiam Gracchi caritas deprecabatur* – „[...] Gracchus népszerűsége még a Claudius iránt mutató gyűlöletet is eloszlatta (*deprecabatur*)” [Cic. *Rep.* fr. VI. 2, 4, ford. Ham-

- za Gábor]; *nonne concedas interdum, ut excusatione summae stultitiae summae improbitatis odium deprecetur?* – „Ne adjunk neki olykor lehetőséget, hogy a határtalan butaság kifogásával lemossa magáról (*deprecetur*) a határtalan alávalóság szennyét?” [Cic. *Caec.* 30, 11, ford. Nótári Tamás]; [...] *avaritiaene crimina frugalitatis laudibus deprecetur?* – „[...] hártsa el (*deprecetur*) a kapzsóság vádját mértékletességének dicséretével?” (Cic. *Ver.* II. 2, 192, 2).
- 36 Ehhez lásd Shuttleworth Kraus 2011, 527–528.
- 37 Vö. Martens 2011.
- 38 Ehhez a megközelítéshez lásd pl. Gumbrecht 2003, 44: „This implies, I insist, that the form and discursive order of the commented-on text shape the material form and the discursive order of the commentary.”
- 39 Lásd Derrida 1987, 15–148, vö. Platt–Squire 2017, 47–59; Tamás 2020. A paratextualitáshoz (a paratextus mint keret) lásd Genette 1997, kifejezetten a latin irodalomban Jansen 2014.
- 40 „Commentary [...] appears to be a discourse that, almost by definition, never reaches its end” (Gumbrecht 2003, 42). Lásd még Gumbrecht 2003, 42–46.
- 41 Krostenko 2007, 212–232.
- 42 Krostenko 2007, 215–216.
- 43 *OLD* s. v. „frigidus” 8b.
- 44 Krostenko 2007, 216–217.

Bibliográfia

- Darab, Á. 2012. *Plinius Természetrájza. Anekdotikus narráció és enciklopédikus gondolkodás*. Budapest.
- Derrida, J. 1987. *The Truth in Painting*. Ford. G. Bennington – I. McLeod. Chicago–London.
- Fordyce, C. J. 1961. *Catullus. A Commentary*. Oxford.
- Fuhrmann, M. 2011. „Klasszikusok kommentárral?": Déri B. – Kelemen P. – Krupp J. – Tamás Á. (szerk.): *Metafilológia I. Szöveg – variáns – kommentár*. Budapest, 435–458.
- Genette, G. 1997. *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. Ford. J. E. Lewin. Cambridge.
- Gibson, R. K. 2002. „‘Cf., e.g.’: A Typology of ‘Parallels’ and the Role of Commentaries on Latin Poetry”: R. K. Gibson – S. C. Kraus (szerk.): *The Classical Commentary. Histories, Practices, Theory*. Leiden–Boston–Köln, 331–358.
- Goldberg, S. M. 2018. *Fragmentary Republican Latin, Volume II: Ennius, Dramatic Fragments. Minor Works*. Loeb Classical Library. Cambridge.
- Gumbrecht, H. U. 2003. „Writing Commentaries”: *The Powers of Philology. Dynamics of Textual Scholarship*. Urbana–Chicago, 41–53.
- Holford-Strevens, L. 1988 (2003). *Aulus Gellius. An Antonine Scholar and his Achievement*. Oxford.
- Holford-Strevens, L. – Vardi, A. (szerk.) 2004. *The World of Aulus Gellius*. Oxford.
- Howley, J. A. 2018. *Aulus Gellius and Roman Reading Culture: Text, Presence, and Imperial Knowledge in the Noctes Atticae*. Cambridge.
- Jansen, L. (szerk.) 2014. *The Roman Paratext: Frame, Texts, Readers*. Cambridge.
- Juhász, D. 2020. „Kommentárok a gyakorlatban. Homéros: *Odysseia* XIX. 503–604”: *Ókor* 19/3, 37–59.
- Keulen, W. 2004. „Gellius, Apuleius, and Satire on the Intellectual”: L. Holford-Strevens – A. Vardi (szerk.): *The Worlds of Aulus Gellius*. Oxford, 223–245.
- Martens, G. 2011. „Segítség vagy gyámkodás?": Déri B. – Kelemen P. – Krupp J. – Tamás Á. (szerk.): *Metafilológia I. Szöveg – variáns – kommentár*. Budapest, 459–475.
- Shuttleworth Kraus, C. 2011. „Kommentárok olvasása”: Déri B. – Kelemen P. – Krupp J. – Tamás Á. (szerk.): *Metafilológia I. Szöveg – variáns – kommentár*. Budapest, 502–531.
- Krostenko, B. A. 2007. „Catullus and Elite Republican Social Discourse”: M. B. Skinner (szerk.): *A Companion to Catullus*. Oxford, 212–232.
- Marshall, P. K. (szerk.) 1968 (2016). *Oxford Classical Texts: Aulus Gellius: Noctes Atticae, Vol. I: Libri I–X*. Oxford.
- Platt, V. – Squire, M. (szerk.) 2017. *The Frame in Classical Art: A Cultural History*. Cambridge.
- Schlegel, C. M. 2005. *Satire and the Threat of Speech. Horace’s Satires, Book I*. Madison, WI.
- Tamás Á. 2009. „Az olvasás veszélyei és a filológia oltalma. Kommentár a kommentárhoz”: Kelemen P. – Kulcsár-Szabó Z. – Simon A. – Tverdota Gy. (szerk.) 2009. *Filológia – interpretáció – média-történet*. Budapest, 327–341.
- Tamás, Á. 2017. „Mit csinál a kommentár a szöveggel?": *Megértés és megértetés. A humán tudományok alapkérdései I*. Budapest, 63–75.
- Tamás, Á. 2020. „A keretezés művészete. Plinius: *Levelek* IV. 27”: *Ókor* 19/4, 101–110.
- Vardi, A. 2004. „Genre, Conventions, and Cultural Programme in Gellius’ *Noctes Atticae*”: L. Holford-Strevens – A. Vardi (szerk.): *The World of Aulus Gellius*. Oxford, 159–186.
- Williams, G. 2015. „Style and Form in Seneca’s Writing”: S. Bartsch – A. Schiesaro (szerk.): *The Cambridge Companion to Seneca*. Cambridge, 135–149.